

بازخوانی شاخصه‌ها و کارکردهای خردورزی در هندسه معارف نبوی

نور هدایت در ترازوی عقل

ریحانه عامل نیک | در منظومه معرفتی اسلام و به‌ویژه در دستگاه فکری پیامبر اعظم(ص)، عقل صرفاً یک ابزار برای گذران امور روزمره نیست، بلکه موهبتی قدسی، قوه تشخیص حقیقت و بنیادی‌ترین سرمایه سلوک انسانی به شمار می‌رود. رسول مکرم اسلام(ص) عقل را نوری نجات‌بخش معرفی می‌کند که کارکرد اصلی آن، مرزبندی دقیق میان حق و باطل، رهایی از گرداب هواهای نفسانی و جهت‌دهی به حیات بشری در مسیر سعادت جاودان است: «الْعَقْلُ نُورٌ يَفْرُقُ بَيْنَ الْحَقِّ وَ الْبَاطِلِ». از این منظر، ایمان اصیل بی‌حضور عقل امکان تحقق ندارد و تکامل انسانی مستقیماً در گرو بلوغ و شکوفایی خرد است. عقلانیت آن گونه که پیامبر(ص) آن را توصیف می‌کند تجلی پیوند میان بینش توحیدی، اخلاق فردی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است؛ رویکردی جامع که نشان می‌دهد نشانه‌های خردمندی پیش از هر چیز در رفتار، منش، مواجهه با دیگران و چشم‌انداز انسان به سرای آخرت آشکار می‌شود. در ادامه مروری بر ویژگی‌های این نعمت الهی داریم.

■ حجت درونی و گوهر آفرینش در سنت نبوی

در تعالیم نبوی، عقل نخستین و شریف‌ترین آفریده خداوند معرفی شده است که شایستگی امر و نهی الهی و پاداش و کیفر آدمی بر پایه آن معنا می‌یابد. پیامبر اسلام(ص) عقل را به مثابه حجت باطنی ترسیم می‌کند که رسالت انبیای الهی را امتداد می‌بخشد و پیام تشریح را در جان آدمی می‌نشانند. در این ساحت، پذیرش دین و تمیق آموزه‌های ایمانی نه بر پایه تقلید کورکورانه، بلکه بر ستون‌های استوار خردورزی استوار است. پیامبر(ص) پیوسته انسان‌ها را به تأمل در آیات هستی و رهایی از

■ پیوند عقل و ایمان

یکی از ارکان اساسی در اندیشه رسول خدا(ص)، همپوشانی کامل ایمان و عقلانیت است. حضرت تأکید می‌فرماید هیچ فردی به حقیقت ایمان بار نمی‌یابد مگر آنکه عقل او به بلوغ و کمال رسیده باشد. در منطق نبوی، دین‌داری راستین هرگز جدای از خردورزی شکل نمی‌گیرد و ایمانی که پشتوانه عقلانی نداشته باشد، در برابر شبهات و ابتلائات زمانه شکننده و آسیب‌پذیر خواهد بود. از دیدگاه پیامبر(ص)،

سنجش اصلی دین‌داری افراد نه در حجم ظاهری عبادات، بلکه در میزان خردورزی و ژرفای درک آنان از توحید، عبودیت و غایت آفرینش سنجیده می‌شود.

■ نقش خرد در مهار نفس و سلوک فردی

در مکتب پیامبر(ص)، خردورزی با فضیلت‌های اخلاقی هم‌راستاست. عقل راستین نیرویی بازدارنده است که انسان را از توفان غرایز سرکش، تکبر، جهالت و خشم مهارناپذیر حفظ می‌کند. خردمند کسی است که زبان و اعضای خویش را با بصیرت هدایت می‌کند، هنگام بروز فتنه‌ها به پناهگاه امن الهی می‌رود و در مواجهه با نادانان و بدخواهان، وقار و حلم پیشه می‌کند. پیامبر اکرم(ص) ثمره مستقیم عقل را ادب،

حیا، بردباری، گذشت و پاکدامنی می‌داند؛ خصلت‌هایی که نشان می‌دهند انسان زمان نفس خویش را در دست گرفته و از اسارت هواهای زودگذر رها شده است.

■ عقلانیت در ساحت زیست اجتماعی و حقوق همנוعان

خردورزی نبوی هرگز در کنج عزلت یا تفکرات انتزاعی متوقف نمی‌شود، بلکه عمیقاً در بستر مناسبات اجتماعی و خدمت به خلق متجلی می‌شود. در روایت‌های رسول خدا(ص)، خردمندترین مؤمنان کسانی هستند که وجودشان کانون خیر و آرامش برای جامعه است. رسیدگی به نیازمندان و یتیمان، خوش‌رفتاری با همسایگان، گشاده‌دستی در اطعام دیگران، حفظ

جهان اسلام، نیازمند اندیشه‌ورزی و اتحاد

این‌ها کافی نیست برای اتحاد دنیای اسلام؟ چرا عده‌ای نمی‌فهمند؟ چرا عده‌ای این حقایق روشن را درک نمی‌کنند؟ هدف آمریکا و جبهه غربی‌ها از ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی چیست؟ چرا این را فکر نمی‌کنند؟ رژیم صهیونیستی غاصب - که امروز بزرگ‌ترین بلیه دنیای اسلام وجود این رژیم است - باید بتواند با آسودگی زندگی کند، بر مشکلات خودش فائق بیاید، بر عوامل نابودکننده‌ای که بحمدالله در ارکان آن رژیم غاصب وجود دارد فائق بیاید؛ این نمی‌شود مگر اینکه سر مسلمان‌ها را بند کنند، بین آن‌ها اختلاف بیندازند، مسائل کوچک را برای آن‌ها بزرگ کنند». (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، ۱۳۹۳/۳/۶)

در روزگاری که جهان اسلام با مسائل پیچیده و تهدیدهای گوناگون روبه‌رو است، شناخت درست واقعیت‌ها و تشخیص دوست از دشمن اهمیتی دوچندان دارد. رهبر شهید انقلاب با تأکید بر ضرورت اندیشیدن و تحلیل دقیق، توجه به دنیای اساسی امت اسلامی را یادآور می‌شوند؛ نیازهایی که می‌توانند زمینه‌ساز تصمیم‌گیری آگاهانه و حفظ اتحاد باشند. در ادامه مروری بر فرازی از بیانات ایشان داریم: «دنیای اسلام امروز احتیاج دارد به روی آوردن به اندیشه، روی آوردن به فکر، عادت کردن به اندیشیدن، مسائل را درست فهمیدن، درست تحلیل کردن. دنیای اسلام امروز احتیاج دارد به شناختن حقیقی جبهه دشمن امت اسلامی؛ دشمنانمان را بشناسیم، دوستانمان را بشناسیم، گاهی دیده شده است که مجموعه‌ای از ما مسلمان‌ها با دشمنان خودمان

ده خصلت خردمندان در آینه کلام نبوی

۱ صبر در برابر نادانی

خردمند در مواجهه با رفتارهای جاهلانه و نابخردانه دیگران، بردباری پیشه کرده و از واکنش‌های عصبی، شتاب‌زده و ناسنجیده پرهیز می‌کند.

۲ بخشش و گذشت از ظلم

عاقل با تسلط بر خشم خویش، در برابر ستمی که بر او رفته بزرگ‌منشانه گذشت می‌کند و کینه را در دل خود زنده نگه نمی‌دارد.

۳ تواضع در برابر زیردستان

خردمند راستین به دور از تکبر و غرور، همواره در برخورد با افراد زیردست و فرودستان جامعه رفتاری متواضعانه، متین و سرشار از احترام دارد.

۴ پیشی گرفتن در میدان نیکي

انسان عاقل در رقابت‌های مادی وارد نمی‌شود، بلکه از بالادستان و بزرگان در طلب کارهای خیر، معنویت و خدمت به خلق سبقت می‌گیرد.

۵ سنجیده‌گویی و سکوت به‌موقع

خردمند پیش از سخن می‌اندیشد؛ اگر سخنش خیر و سودمند باشد بیان می‌کند در غیر این صورت، با سکوت خود سلامت می‌ماند.

۶ پناه به حق هنگام فتنه‌ها

فرد عاقل در روزگار غبارآلود فتنه و آشوب، به خداوند پناه می‌برد و با مهار کامل دست و زبان، از آتش بحران دوری می‌کند.

۷ غنیمت شمردن فضیلت‌ها

خردمند هر گاه فرصتی برای کسب فضیلت، دانش‌افزایی و انجام کار نیک پیدا کند، آن را با اشتیاق غنیمت شمرده و بهره می‌برد.

۸ پابندی به شرم و حیا

عفت، شرم و حیای درونی هرگز از وجود انسان عاقل جدا نمی‌شود و رفتارش همواره در چارچوب حیا، پاکدامنی و وقار شکل می‌گیرد.

۹ آزادگی از دام طمع و آزمندی

خردمند به آنچه پروردگارش مقدر کرده قانع است و طمع، حرص و ولع تباه‌کننده دنیا هیچ گاه بر رفتار و اندیشه‌اش سایه نمی‌اندازد.

۱۰ گرہ‌گشایی و خیررسانی فراگیر

مؤمن عاقل دست به خیر است؛ همگان به یاری او امیدوارند و از گزند و آسیبش در امان بوده و وجودش مایه برکت است.